

The state of social capital in Iran from the point of view political and social experts

Abstract

The present research, with the emphasis on the concept of social capital and its components, has tried to introduce its constituent elements, such as: the level of trust, cooperation, the expansion of social networks and participation, and in particular political participation, Which plays an important role in policy-making in political systems, examines the state of social capital from the perspective of academic scholars in political science and social sciences. In this research, correlation analysis has been used quantitatively and qualitatively. In collecting information by documentary and library methods, focusing on interviewing the owners (university professors, sociologists and political experts) has been done. And by asking questions in three parts: first, the meaning of second social capital, the status of social capital, and the third, the context of this situation, to examine the concept of social capital in Iran. According to interviewees, the three characteristics of social trust, social cohesion, social participation are considered as the main elements of social capital. The undesirable and unfavorable state of social capital, the decline and decline of social trust are due to the reasons of social unreliability, structural corruption, neglect of civil institutions in Iran. Human development, reduction of structural corrupti..

Key words: social capital, trust, participation, cohesion, social interaction, legitimacy

<https://dx.doi.org/10.30510/psi.2022.246347.1243>

وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران از نگاه صاحب‌نظران سیاسی و اجتماعی

یونس مقتدر^۱

محمود کتابی^۲

علیرضا گلشنی^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۰۸

چکیده:

پژوهش حاضر با تأکید بر مفهوم سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن تلاش داشته است تا ضمن معرفی عناصر تشکیل دهنده آن نظیر: سطح اعتماد، همکاری، گسترش شبکه‌های اجتماعی و مشارکت و بخصوص مشارکت سیاسی، که نقش مهمی را در عرصه سیاست‌گذاری نظام‌های سیاسی ایفاء می‌کند، وضعیت سرمایه اجتماعی را از دید صاحب‌نظران آکادمیک علوم سیاسی و علوم اجتماعی بررسی نماید. این پژوهش از نوع تحلیلی-توصیفی بوده و جمع‌آوری اطلاعات به روش اسنادی و کتابخانه‌ای و تمرکز بر مصاحبه با صاحب‌نظران این امر (استادان دانشگاه، جامعه‌شناسان و متخصصان سیاسی) صورت گرفته شده است و با طرح سؤالاتی در سه بخش: اول، معنای سرمایه اجتماعی دوم، وضعیت سرمایه اجتماعی، سوم، زمینه‌های مقوم این وضعیت به بررسی مفهوم سرمایه اجتماعی در ایران پرداخته شد. از نظر مصاحبه‌شوندگان، سه ویژگی اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، از عناصر اصلی سرمایه اجتماعی محسوب می‌گردند. وضعیت نامطلوب و نامساعد سرمایه اجتماعی، کاهش و افول اعتماد اجتماعی به دلایل: بی‌اعتمادی اجتماعی، فساد ساختاری، بی‌توجهی به نهادهای مدنی در ایران قابل مشاهده است. توسعه انسانی، کاهش فساد ساختاری، مشروعیت سیاسی از راه کارهای افزایش سرمایه اجتماعی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.

کلیدواژه: سرمایه اجتماعی، اعتماد، مشارکت، انسجام، تعامل اجتماعی، مشروعیت

^۱ دانشجوی دکتری علوم سیاسی، گرایش مسائل ایران، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، شهرضا، ایران.

^۲ استاد گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، شهرضا، ایران. (نویسنده مسئول)

mahmoodketabi@yahoo.com

^۳ دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، شهرضا، ایران

وجود سرمایه اجتماعی کلید استقرار جامعه مدنی و حیات شهروندی در هر جامعه ای است و عدم سرمایه اجتماعی به ناکارآمدی بسیاری از سیاستها و طرحهای پیشنهادی در حوزه برنامه ریزی منجر می گردد. سرمایه اجتماعی که نوعی تولید اجتماعی قابل مدیریت به شمار می آید مقوله ای نسبتاً تازه و ناشناخته در کنش اجتماعی محسوب می شود و در اقتصاد کشورهای توسعه نیافته، سرمایه اجتماعی راحلقه مفقوده توسعه نامیدند. طی دو سه دهه اخیر مطرح شدن سرمایه اجتماعی باعث در گرفتن مجادلاتی در خصوص آن شده و یکی از مباحثی است که مورد توجه قرار اندیشمندان قرار گرفته است. در واقع سرمایه اجتماعی بر روابط میان انسانها تمرکز دارد، روابطی که در تمام لحظات زندگی روزمره و در طول عمر انسانها جریان داشته و رفتار و نگرش آنها را تحت تأثیر قرار می دهد. (رنانی، ۱۳۸۱: ۳۵) به طور کلی می توان منظور اصلی از سرمایه اجتماعی را در این جمله بیان کرد: "ارتباطات مهم هستند". با ایجاد ارتباط با یکدیگر، مردم دست به کارهایی می زنند که به تنهایی قادر به انجام آن نیستند یا برای انجام آن مشکلات فراوانی خواهند داشت. (حسینی، ۱۳۸۴: ۶۲) به هر شکل توسعه و پیشرفت در یک جامعه، نتیجه ی عقلانیت، هماهنگی، ثبات، آرامش، برنامه ریزی و مدیریت کارگزاران بوده و به طور دسته جمعی امکانپذیر است (آقا حسینی، ۱۳۹۳: ۱۵۸) آن دسته از نظامهای سیاسی که می توانند سرمایه اجتماعی را در درون ساختار اجتماعی جوامع خویش ایجاد و گسترش دهند از قابلیت ها و توانمندی آن نیز برخوردار می توانند استفاده نمایند. اما در ارتباط با میزان سرمایه اجتماعی نتایج مطالعات داخلی حاکی از آن است که وضعیت سرمایه اجتماعی در کشور مطلوب نیست. بر اساس نتایج حاصل پیمایش ملی سرمایه اجتماعی در کشور، 39 درصد شهروندان دارای سرمایه اجتماعی کم، 35 درصد دارای سرمایه اجتماعی متوسط و 26 درصد نیز دارای سرمایه اجتماعی زیاد هستند (عبداللهی و موسوی، 1386) (مطالعات دیگر نیز تقریباً همین نتیجه را تأیید می کنند) (محسنی تبریزی و آقامحسینی، 1389؛ نوغانی و دیگران، 1387؛ معمارزاده و دیگران؛ 1388؛ کامران و ارشادی، 1387؛ ملکی و نژادسبزی، 1389، شیانی و دیگران، 1388 زاهدی و دیگران، 1388 و غفوری و جعفری 1387).

مطالعاتی که روند سرمایه اجتماعی را نیز بررسی کرده اند در روند کاهش سرمایه اجتماعی متفق القول اند (عبداللهی و موسوی، 1386؛ قاسمی و دیگران، 1385؛ سعادت 1387؛ صفدری و دیگران، 1387 و سیاهپوش، 1387). بررسی های تطبیقی این موضوع در سطح کشورها نیز مؤید نتایج مطالعات فوق هستند. بر اساس سنجه های مرتبط با زیرشاخص سرمایه اجتماعی در شاخص کلان کامیابی که هر ساله توسط مؤسسه لگاتیم محاسبه می شود، بین سال های 2005 تا 2011 ایران با کسب نمره 2/38- در رتبه 121 جهان و یازدهم کشور های منطقه قرار گرفته است

در سنجش جهانی دیگری از شاخص سرمایه اجتماعی که توسط دان لی و همکارانش (2012) اجرا شده است، کشور ما در رتبه 59 قرار دارد (به نقل از فاضلی و اشتیاقی، 1391، 123) به هر شکل فقدان سرمایه اجتماعی، فقدان سایر سرمایه ها، فقدان اعتماد و نارضایتی از سیستم و در نهایت گزاره های تخریب کننده و تنش آفرین را به همراه خواهد داشت و اثری منفی بر قدرت یک کشور خواهد گذاشت. در نظامهای دموکراتیک، سرمایه اجتماعی به ثبات و نظم یا به حفظ همبستگی اجتماعی یاری میرساند. علقه های اجتماعی، اعتماد و سرمایه ی اجتماعی، از طریق کمیت و کیفیت، مشارکت سیاسی شهروندان، به مشروعیت نظام سیاسی کمک می کنند. نبود اعتماد به به دیگران، چگالی یکپارچگی ملی را کاهش میدهد، زیرا مانع شرکت و فعالیت افراد در نهادها و سازمانها شده و کاهش کنشگری جمعی سازمان یافته، بی ثباتی و بحران اجتماعی و سیاسی را به همراه خواهد داشت (عباس زاده و کرمی، 1390: 47) جامعه ایران از جمله جوامعی است که دارای بنیان های متعدد و ظرفیت های مختلفی در حوزه سرمایه اجتماعی می باشد. چگونگی روابط بین افراد، جوامع انسانی، سازمانها و نهادها، همواره موضوع مهم و ارزشمندی برای پژوهشگران اجتماعی بوده است. سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از عوامل زیر ساختی در انسجام اجتماعی، شکل گیری مشروعیت و کارآمدی نظامهای سیاسی و کاهش دهنده هزینه های اجرای تصمیمات حاکمیتی همواره مورد توجه اندیشه ورزان علم سیاست بوده و نحوه ایجاد، تثبیت و گسترش آن از دغدغه های اصلی سیاستگذاران آینده نگر به حساب می آید. امروزه این مفهوم با پیچیده تر شدن روابط میان شهروندان از یکسو و شهروندان و دولت از سوی دیگر در جامعه شناسی سیاسی از اهمیت ویژه ای برخوردار است. این مفهوم با تمرکز بر روی سطح اعتماد، همکاری، گسترش شبکه های اجتماعی و مشارکت و بخصوص مشارکت سیاسی، نقش مهمی را در عرصه سیاستگذاری نظامهای سیاسی ایفاء می کند. اعتماد، مهمترین سازه سرمایه اجتماعی است و سرمایه اجتماعی مهم ترین شرط لازم یکپارچگی اجتماعی، کارآمدی اقتصادی و ثبات دموکراتیک است. یکی از مسایل مهمی که هر جامعه ای برای پیشرفت خود نیازمند است سرمایه اجتماعی قوی می باشد از سرمایه اجتماعی، به عنوان زیربنای توسعه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی هر جامعه یاد می کنند. اهمیت سرمایه اجتماعی در توسعه در یک جامعه، تا حدی است که می توان آن را در شکوفایی اقتصاد تمام جوامع توسعه یافته به طور آشکاری مشاهده کرد. سرمایه اجتماعی در هر کشور را می توان در اعتماد پذیری و روحیه همکاری میان نیروهای انسانی برای رسیدن به اهداف اقتصادی جامعه تعریف کرد. سرمایه اجتماعی ضمن شکل دهی به مجموعه قواعد و قوانین اخلاقی و رفتاری هر جامعه، به رفتار افراد نیز شکل می دهد و کمک می کند تا سرمایه انسانی و سرمایه مادی و اقتصادی بتوانند با هم و در تعامل با یکدیگر، به رشد و پویایی دست یابند. با استفاده از همانندی ها و همسانی های افراد جامعه از جهات گوناگون، باعث ایجاد روحیه اعتماد متقابل می شود و در خدمت منافع ملی قرار می گیرد. مشارکت سیاسی و اجتماعی یک جامعه نیز حکایت از سطح سرمایه اجتماعی آن جامعه دارد. هر چقدر مردم در انتخابات

مشارکت فعال‌تری داشته باشند، نمایندگان مردم با پشتوانه آرای محکم‌تری به دفاع از حقوق آنان می‌پردازند و هرچقدر میزان مشارکت سیاسی آنان کمتر باشد انعکاس آرای مردم در وضع و اجرای قوانین کم‌رنگ‌تر می‌شود. مشارکت اجتماعی مردم در سازمان‌های غیردولتی از قبیل سازمان‌های حمایت از کودکان بی‌سرپرست، سازمان‌های حمایت از بیماران خاص و سایر نهادهای مردمی نیز می‌تواند تا حد قابل توجهی به کاهش هزینه‌های اجتماعی همچون هزینه‌های درمانی و هزینه‌های تامین اجتماعی کمک کند. بنابراین پویایی و تکامل یک جامعه به میزان سرمایه اجتماعی آن جامعه بستگی دارد. در ادبیات رشد اقتصادی نیز سرمایه اجتماعی یکی از علل‌های مهم رشد اقتصادی در کشورها محسوب می‌شود. در گذشته‌های نه چندان دور رشد اقتصادی را تنها در سرمایه‌های فیزیکی و انسانی جست‌وجو می‌کردند و تفاوت رشد اقتصادی کشورها را محدود به این عوامل می‌دانستند، اما با گسترده‌گی مفهوم سرمایه اجتماعی نظر بسیاری از اقتصاددانان به اهمیت سرمایه اجتماعی در رشد و توسعه اقتصادی کشورها جلب شد. با توجه به اهمیت سرمایه اجتماعی در رشد و توسعه اقتصادی کشورها در این مقاله به بررسی برخی شاخص‌های سرمایه اجتماعی در کشور می‌پردازیم و روند آنها را مورد بررسی قرار می‌دهیم. در این پژوهش تلاش شده است تا ضمن واکاوی مفهوم سرمایه اجتماعی، مهمترین عناصر و ویژگیها و کارکردهای مثبت و منفی آن، نگاهی به نظریات صاحب‌نظران آکادمیک سیاسی و اجتماعی در مورد مفهوم، وضعیت و چرایی وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران صورت پذیرد و راهکارهای گسترش و تقویت آن مورد بررسی قرار گیرد

۱- پیشینه پژوهش :

نصری (۱۳۸۴) در مقاله خود معتقد است اگر سرمایه اجتماعی در یک جامعه در معرض سقوط نباشد میتوان از بنیانهای محکم و اجتماعی امنیت سخن گفت در غیر این صورت، گسیختگی عارض خواهد گردید. شریفی (۱۳۹۲) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود تلاش دارد سرمایه اجتماعی را به عنوان عامل اثر گذار بر عملکرد دولت، اقتصاد و امنیت ملی تبیین نماید. جهان بین و امامی (۱۳۹۳) اعتقاد دارند که سرمایه اجتماعی میتواند بر افزایش و یا کاهش انتظارات از بازیگران و یا تلقی شهروندان از توانائی های دولتمردان مؤثر باشد. همچنین میزان مشارکت سیاسی به عنوان شاخص مهم وجود و سنجه اجتماعی سرمایه اجتماعی، نشان از وجود ضعف یا قدرت در جامعه است.

آلبانو و باربارا (۲۰۰۹) در مقاله ای با عنوان « سرمایه اجتماعی، دولت رفاهی و مشروعیت سیاسی»، با استفاده از مفهوم سرمایه اجتماعی به بررسی تأثیر متنی مکانیسمهای خرد جهت توضیح مشروعیت سیاسی پرداخته اند. یافته های پژوهش آنها نشان میدهد که رفتار کمک کردن به دیگران در رژیمهای رفاهی ضعیفتر، پیامدهای منفی و مضر برای مشروعیت سیاسی در پی دارد. چرا که این امر (کمک به دیگران) حس حقارت را در افراد ضعیف که محتاج کمک هستند را تقویت میکند و این حس باعث بی اعتمادی آنها به دولت و در نتیجه کاهش مشروعیت سیاسی دولت میشود. تیلور (۲۰۰۹) در مقاله ای با عنوان « مشروعیت سیاسی و شهروندی اجتماعی » به بررسی مسئله مشروعیت سیاسی در دولتهای رفاهی پرداخته است. نتایج تحقیق نشان می دهد که معضل دولت در مقابله با سیاستهای ریاضتی این است که خروجی دولتهای رفاهی (برابری بیشتر، مزایای سخاوتمندانه و شغل خوب)

اعتماد عمومی به دولت را افزایش می‌دهد، اما ورودیهای لازم (هزینه‌های دولت، دخالت‌های قوه ی مقننه) جهت ارائه این خدمات به طور کامل انجام نمی‌شود.

۲- ادبیات پژوهش

سرمایه اجتماعی اگر چه مفهومی نوین و نوپا در عرصه مطالعات اجتماعی است اما این مفهوم ریشه در روابط اجتماعی نوع بشر دارد. امروزه این امر مسلم است که رسیدن به توسعه، جامعه مدنی، معیارهای جهان شمول و بستر مناسب برای زیست اجتماعی، تنها با وجود سرمایه اجتماعی شکل می‌گیرد. کشورهای جهان سوم جوامع در حال گذار با چالش‌هایی مواجه هستند که این چالش‌ها، تغییرات و دگرگونی‌هایی را در جامعه ایجاد می‌کند. این تغییرات روندی مستقیم بر سرمایه اجتماعی دارد. فوکویاما^۱ زندگی در جامعه دارای سرمایه اجتماعی را ساده دانسته و نارسایی‌ها و مشکلات روبه رشد کشورهای غربی را ناشی از فرسایش و تحلیل رفتن سرمایه اجتماعی بخصوص منبع اصلی آن یعنی خانواده می‌داند، فرو پاشی خانواده در کشورهای توسعه یافته ای چون آمریکا، فرانسه، انگلستان و سوئد، منجر به افزایش هزینه‌های رفاهی همچون مخارج تأمین اجتماعی، بهداشتی، مخارج خانواده، کاهش میزان پس انداز و افزایش بار تکفل شده است.

سرمایه اجتماعی اصطلاحی است که گاه در معنای وسیع به کار می‌رود و ثروت اجتماعی^۲ و یا حتی درآمد اجتماعی از آن بر می‌آید و گاه در فضای محدود، معنای و تجهیزات غیر فردی و غیر خصوصی را شامل می‌شود. بدین معنی، سرمایه اجتماعی آن چیزی است که با سرمایه جامعه پدید آمده و مورد استفاده همگان است، به شکل عینی و فیزیکی وجود ندارد، هر چه بیشتر مصرف شود افزایش خواهد یافت و در صورتی که مصرف نشود، رو به کاهش و نابودی خواهد گذارد.

در تعریفی دیگر، سرمایه اجتماعی مجموع موجودی دارائیهای مولد یک جامعه است که شامل آن دسته از دارائیهایی است که منجر به تولید محصولات قابل عرضه به بازار به منظور دستیابی به سود توسط دو بخش خصوصی و عمومی میشود و نیز شامل خدمات و محصولاتی می‌شود که غیر قابل عرضه به بازار برای فروش هستند، مثل دفاع و آموزش و پرورش... (اختر محقق، ۱۳۸۵: ۱۳).

سرمایه اجتماعی با مشخصه‌هایی همچون اعتماد، همکاری، همدلی^۳ و احساس مسئولیت^۴ در سه سطح بررسی می‌شود. جدول (۲-۲) آن را نشان می‌دهد.

جدول شماره (۲-۲) سه سطح سرمایه اجتماعی (بهزاد، ۱۳۸۱: ۴۳-۴۵)

1 - Fokoyama
2 - Social Wealth
3 - Empathy
4 - Sensa of Responsibility

سطح	نمونه مشخصه ها
خرد (فردی)	همکاری و رابطه دوستانه افراد با یکدیگر . غیر رسمی پیوندی ^۱ یا درون گروهی: روابط همسطح صمیمی -تعمیم یافته یا آوندی ^۲ : رسمی و روابط کمتر صمیمی
میانی (گروهها)	همکاری خود جوش هیأت های عزاداری! سرمایه اجتماعی همآوندی ^۳ ، پیوند ها و روابط عمودی ، همراه با توزیع نا برابر قدرت سازمانها
اجتماعی (کلان)	عملکرد نهادهای دموکراتیک ، رسمی ترین روابط ساختارهای نهادی ، سرمایه نهادی ^۴ ، رژیم سیاسی ، سلطه قانون و ...

سرمایه اجتماعی ، درست مثل یک آهنربای دو سر است که هر دو طرف آن نیرو دارد ، یکی می کشاند و یکی می راند . از خصوصیات همین آهنربا است که گاهی ما با هم همکاری و همدردی می کنیم و گاهی بر عکس (رضایی ، ۱۳۸۷:۶۰).

اما سرمایه اجتماعی در بیشتر شکل هایش این گونه نیست . مثلاً انواع ساختارهای اجتماعی که هنجارهای اجتماعی و ضمانت های اجرایی برای تحمیل آنها را امکان پذیر می سازد ، در درجه اول به افرادی سود نمی رساند که تلاش های آنها برای بوجود آوردن هنجارها و ضمانت های اجرایی لازم است، بلکه به همه افراد سود می رساند ، که جزو آن ساختار معین هستند . (جنبه منفعت عمومی بیشتر سرمایه اجتماعی، به این معناست که سرمایه اجتماعی از نظر کنش هدفمند ، در موقعیتی اساساً متفاوت با بیشتر شکل های دیگر سرمایه است . سرمایه اجتماعی ، منبع مهمی برای افراد است و میتواند بر توانایی کنش آنها و کیفیت مشهود زندگیشان بسیار تأثیر گذارد) (الوانی و شیروانی ، ۱۳۸۳:۸۸).

سخن گفتن درباره مفهوم سرمایه اجتماعی کار پایه مفهومی و مفهوم سازی آن است. سرمایه اجتماعی، زاده ی کنش و واکنش افراد می باشد و محصول آشنا بودن و آشنا شدن و آشنا ماندن آدمیان با یکدیگر است و بر چشم داشتهایی استوار است که از آشنایی جان می گیرد و در اکثر مواقع با گذر زمان می بالد و گسترده می شود . ویژگی ذاتی سرمایه اجتماعی این است که در روابط اجتماعی شکل می گیرد. به تعبیری سرمایه اجتماعی در درون ساختار روابط افراد یافت می شود . برای برخورداری از آن ، فرد باید با دیگران رابطه داشته باشد و در واقع همین دیگران هستند که منبع واقعی برخورداری فرد از مزایا و امتیازات محسوب می شوند . سرمایه یک منبع کلی است که اجتماع ، افراد ، گروههای اجتماعی و نهایتاً کل جامعه از آن استفاده می کنند، تا هدف های خود را تحقق بخشند. یعنی ابزارهایی که فرد ، گروه ها یا جامعه ای برای رسیدن به هدفهایش از آن استفاده می کنند ، سرمایه نامیده می شود . چلبی نیز معتقد است، منظور از سرمایه اجتماعی گزینه های رابطه ای موضع اجتماعی می باشد. از نظر وی، برای هر موضع اجتماعی بالقوه چهار نوع گزینه رابطه ای قابل تصور است. این گزینه ها عبارتند از روابط اجتماعی ، روابط اجباری، روابط گفتمانی و روابط مبادله ای. گزینه های رابطه ای برای اشغال کننده موضع بالقوه در حکم منابع ارزشمند محسوب می شوند که در روابط اجتماعی قابل تبدیل به

^۱ «درون گروهی را می توان معادل این واژه دانست» Bondig -

^۲ «میان گروهی را نیز می توان معادل این واژه دانست» Bridging -

^۳ - Linking

^۴ - Institutional

داراییهای مختلف برای کنش گر هستند. به عبارت دیگر مجموع گزینه های رابطه ای مربوط به موضع اجتماعی، منبع بالقوه افزایش رتبه اجتماعی را تشکیل می دهد (ن.ک.چلبی، ۱۳۷۵).

سرمایه اجتماعی در معنای عام، نوعی سرمایه گذاری در روابط اجتماعی است. اندیشه اصلی سرمایه اجتماعی این است که خانواده، دوستان و همکاران دارای بسیار مهمی را تشکیل می دهند که یک فرد می تواند در شرایط بحرانی آنها را به کار گیرد، از آنها بهره گیرد و یا برای منافع مادی استفاده کند. البته این مسئله برای گروه، بیشتر صدق می کند. اجتماعاتی که از نعمت مجموعه گوناگونی از شبکه های اجتماعی و انجمن های مدنی برخوردارند در وضعیت محکم تری در مواجهه با فقر، آسیب پذیری و حل منازعات قرار دارند و بهتر می توانند از فرصت های جدید بهره ببرند (پاتنام، ۱۳۸۰: ۷۷).

روابط اجتماعی، بنیاد سرمایه اجتماعی است که می توان آن را به شکل فردی یا محیطی و یا چند سطحی تحلیل کرد و به کار برد و هر کدام از این سطوح تحلیل سرمایه اجتماعی را تقویت می کند، اما می تواند مسأله ساز و بغرنج باشد. در مقابل سرمایه اجتماعی می تواند این سه زمینه را به آزمون کشد: یکپارچگی اجتماعی، مشارکت عمومی و روابط قدرت (گیلبرت، همان: ۱-۲).

سرمایه اجتماعی، مجموعه ای از شبکه ها، هنجارها، ارزش ها و درکی است که همکاری درون گروه ها و بین گروهها را در جهت کسب منافع متقابل و رسیدن به اهداف مشترک به طرز کارآمدتر تسهیل می کند. این سرمایه را غالباً با نرخ مشارکت افراد در زندگی جمعی و وجود عامل اعتماد در بین آنان بیان می کنند (ن.ک.تولایی و همکاران: ۱۳۸۴).

در جدول (۲-۳) تعدادی از تعاریف مربوط به سرمایه اجتماعی از دیدگاه پژوهشگران مختلف ارائه شده است:

جدول شماره (۲-۳) تعاریف سرمایه اجتماعی

صاحب نظر	تعریف سرمایه اجتماعی
هانیفان (۱۹۲۰)	سرمایه اجتماعی اشاره به آن ندارد که ما به طور معمول آن را به عنوان سرمایه ای که در احساس مجازی است بپذیریم. ما اشاره به آن نیز نداریم که آن یک وضعیت واقعی یا ویژگی شخصی یا پول نقد باشد، بلکه بیشتر متمایل به آن جوهره های ملموس که افراد در زندگی واقعی می سازند است؛ از قبیل: نیت خیر، معاشرت کردن، همدلی، روابط متقابل بین افراد و خانواده ها که جامعه واحد را می سازد و تمام قسمت های جامعه، و همچنین افراد نیز از یک کمک ممتاز، همدلی معاشرت همسایه ها، از آن سود می برند. آن وقت است که سرمایه اجتماعی انباشته می شود (گیلبرت، همان: ۷).
بوردیو (۱۹۸۶)	حاصل جمع منابع بالقوه و بالفعل فراهم شده برای فرد و یا گروه است. این منابع، برآمده از مالکیت شبکه بادوامی از روابط کم و بیش نهادینه شده ای است که از فهم متقابل و سوابق مشترک بین افراد، حاصل می شود (گیلبرت، همان: ۸).
کلمن (۱۹۹۰)	سرمایه اجتماعی را باید با توجه به کارکردش تعریف کرد. کارکردی که به وسیله آن مشخص می شود ارزش جنبه هایی از ساختار اجتماعی که کنش گران به عنوان منابعی جهت تحقق اهداف و علایق شان از آنها استفاده می کنند (کلمن، همان: ۸).
بیکر (۱۹۹۰)	منبعی است که کنش گران آن را از ساختارهای خاص اجتماعی بر می گیرند و سپس در پیگیری منافع خود به کارش می برند و به واسطه تغییر در روابط کنش گران به وجود می آید (به نقل از توسلی و موسوی، همان، ۱۴).

پاتنام (۱۹۹۵)	جنبه های از سرمایه اجتماعی از قبیل هنجارها، شبکه ها و اعتماد متقابل است که همیاری و هماهنگی افراد را برای دستیابی به منافع مشترک، تسهیل میکند (پاتنام، همان: ۵).
بانک جهانی (۲۰۰۱)	که حاصل تأثیر نهادهای اجتماعی، روابط انسانی و هنجارها بر روی کمیت و کیفیت تعاملات اجتماعی است، سرمایه اجتماعی تنها مجموعه نهادهایی که یک جامعه را پشتیبانی می کنند نیست، بلکه چسب و سریشی ^۱ است که آنها را در کنار هم نگاه می دارد. (وب سایت بانک جهانی ۲۰۰۱ به نقل از هارپر ^۲ ، ۲:۲۰۰۳).
دفتر آمار استرالیا ^۳	سرمایه اجتماعی، روابط اجتماعی با منافع دو طرفه با هنجار اعتماد متقابل مشخص می شود (همان، ۲).
سازمان همکاری و توسعه ^۴	شبکه ها به همراه هنجارها، ارزش ها و درک های مشترک که ارتباط میان و یا در درون گروهها را آسان می سازد (همان، ۳).
رز (۲۰۰۰)	مجموعه ای از شبکه های رسمی و غیر رسمی است که افراد از آن استفاده می کنند تا کالاها و خدمات را به (مصارف مختلف) تخصیص دهند.
فوکویاما (۲۰۰۰)	سرمایه اجتماعی، مثل و نمونه ملموسی از یک هنجار غیر رسمی (نانوشته) است که همکاری میان دو یا چند نفر را ارتقا می بخشد (به نقل از توسلی، همان، ۱۴).
کوهن (۲۰۰۱)	سرمایه اجتماعی از پیوندهای مؤثر موجود میان مردم ترکیب یافته است پیوندهایی که مبتنی بر اعتماد، فهم متقابل، ارزش های مشترک و رفتارهایی است که اعضای اجتماعات و شبکه های انسانی را به یکدیگر پیوند می دهد و عمل همیاری را ممکن می سازد (همان).
اسپلبرگ (۲۰۰۱)	منبعی اجتماعی است که متضمن روابط بین افراد است و از تماسها، روابط، اشتراکات، همکاری و اعتماد ذاتی در روابط جاری منشاء می گیرد و رشد می کند (اسپلبرگ، ۴۳:۲۰۰۱).

ابعاد سرمایه اجتماعی

همچنین کریستن گریت و تری ون بستلر^۵ (۲۰۰۲) دسته بندی دیگری از ابعاد سرمایه اجتماعی ارائه دادند و مؤلفه های زیر در جدول (۴-۲) را برای سرمایه اجتماعی مطرح کردند:

جدول شماره (۴-۲) ابعاد سرمایه اجتماعی

ابعاد سرمایه اجتماعی	موارد و نمونه ها
اعتماد	• اعتماد اجتماعی
	• اعتماد میان نژادهای مختلف
مشارکت سیاسی	• مشارکت سیاسی عادی
	• مشارکت سیاسی نقادانه

^۱ - Glue

^۲ - Harper

^۳ - Australian Bureau of Statistics (ABS)

^۴ - Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

^۵ - Christiaan Grootaert & Thierry Van Bastelaer

• رهبری مدنی	مشارکت رهبری مدنی
• فعالیت در گروه‌های داوطلبانه	
• میزان معاشرت فرد در خارج از محیط‌های رسمی با همکاران و دوستان	پیوندهای اجتماعی غیر رسمی
• شرکت در مراسم‌های مذهبی	مشارکت مذهبی
• عدالت در مشارکت برای زنان برابر با مردان و برابری مشارکت بین نژادها	عدالت در مشارکت مدنی
• معاشرت افراد با طبقات مختلف اجتماعی اقوام و مذاهب و ادیان مختلف	تنوع معاشرت و دوستی‌ها

منبع: کریستن گریت و تری ون بستر، ۱۷:۲۰۰۲.

ردیف کردن دیدگاه‌ها، کاربردها و تدوین سرمایه اجتماعی همچنان در مطالعات، مشکل است زیرا به این مفهوم در درون شرایط ابهام، رو به ضعف گذاشته است. برای مثال برخی از محققان سرمایه اجتماعی و فردی یا مفهوم محیطی و یک شاخه‌ای که از آمیختن تدابیر روانشناختی به دست می‌آید، مانند اعتماد، هنجارهای روابط متقابل و مفاهیم ساختاری از قبیل؛ حمایت اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و مشارکت اجتماعی تلقی می‌نمایند. فقدان مفهومی واضح و مورد توافق، تا حدی خطرناک است، همچنین دارای چالش‌های زیاد و فرصت‌هاست چالشی که وجود دارد در فراوانی تعریف و مفاهیم سرمایه اجتماعی است، که اندازه‌گیری دقیق آن را مشکل می‌کند. فرصتها در بردباری مفهومی و روش شناختی در روشنگری اینکه چرا و چگونه سرمایه اجتماعی به فعالیت‌های ارتقا سلامت کمک می‌کند (کوئن، همان: ۲-۱).

به طور کلی مفهومی کردن سرمایه اجتماعی این است که مردم چه احساسی دارند یا انجام می‌دهند و اینکه مردم در کدام دوره با یکدیگر همبسته‌اند. سرمایه اجتماعی در خیلی از موارد برای فرد منافی را تأمین کند که ممکن است شخصی و فردی باشد از قبیل حمایت اجتماعی و منافع گروهی از قبیل خدمات اجتماعی (همان: ۳).

در یک دسته بندی دیگر اریکسون^۱، اجزاء سرمایه اجتماعی را چنین دسته بندی کرده است: جدول ۵-۲ اجزاء سرمایه اجتماعی را نشان می‌دهد.

جدول شماره (۵-۲) اجزاء سرمایه اجتماعی اریکسون مالین و همچنین پت پریمور^۲

سرمایه اجتماعی شناختی	سرمایه اجتماعی ساختاری
اعتماد (Trust)	پیوند (Bonding)
۱- تعمیم یافته: اعتماد به مردم عامه، حتی اگر شما شخصی را نشناسید. ۲- شخصی: اعتماد به افرادی که در همسایگی شما هستند. ۳- نهادی: اعتماد به ۷ تا ۱۳ نهاد عمومی	۱- داشتن روابط خوب با همسایه‌ها ۲- طرفداری و لطف کردن به همسایه‌ها در طول ۱۲ ماه گذشته. لطف دیدن از همسایه در ۱۲ ماه گذشته

¹ - Eriksson

² - Pat Pridmore

<p>اتصال برقرار کردن (Bridging)</p> <p>۱- داشتن شبکه اجتماعی با ترکیب بیش از ۱۵ نفر</p> <p>۲- اشتغال در یک انجمن در طول یک ماه گذشته</p> <p>۳- شرکت داشتن در حوادث عمومی در ۱۲ ماه گذشته</p>	<p>هنجارهای متقابل (Recipricity noms)</p> <p>موافقت با این گویه : اگر کسی به دیگری کمک کند، می تواند انتظار کمک داشته باشد زمانی که به کمک احتیاج دارد .</p>
<p>ارتباط برقرار کردن (Linking)</p> <p>۱- تماس با مقامات ، سیاست مداران در جهت انجام نظم و تصمیم گیری محلی</p> <p>۲- شرکت در نشست های محلی برای انجام نظم در ۱۲ ماه گذشته .</p> <p>۳- اشتغال در احزاب سیاسی در ۱۲ ماه گذشته .</p>	<p>احساس امنیت (Sense of security)</p> <p>احساس امنیت کنید زمانی در شب هنگام در همسایگی مشغول پیاده روی هستید .</p>

منبع : اریکسون مالین ۲۰۱۰:۵۰ و پت پریمور، ۲۰۰۸:۷.

برخی از پژوهشگران علوم سیاسی بر این اعتقادند که در دنیای امروز راه های ابزار تحصیل مشروعیت از شکنندگی زیادی برخوردار است و لذا بسیاری برای حفظ مشروعیت به ویژه در کشورهای جهان سوم بر منابع نمادی (سمبلیک) تأکید میکنند (قوام، ۱۳۸۰:۱۵۱). پژوهشگران علوم سیاسی بر پنج نوع از مشروعیت اشاره کرده اند که عبارتند: از مشروعیت سنتی، مشروعیت ایدئولوژیک، مشروعیت شخصی، مشروعیت رویه ای و مشروعیت ابزاری. به طور کلی نظامهایی که حق حکومت کردن را بر طبق اصول سنتی، ایدئولوژیک و شخصیتی مشروعیت توجیه می کنند بیشترین استفاده را از نمادها میبرند (قوام، ۱۳۸۰:۱۵۲). برخی مشروعیت را به معنای مطابقت داشتن نظام سیاسی یک کشور با ارزشهای مقبول آن جامعه دانسته اند، یا آنطور که "دوورژه" میگوید: «تطابق رژیم با اجماع عمومی، اساس رابطه یک نظام سیاسی با جامعه است» (نقیب زاده، ۱۳۷۲: ۳۳). همانطور که پاتنام متذکر شده، اعتماد و همکاری، خود تقویت کننده و انباشتی است و حلقه ای از اعتماد، به سطوح بالاتر همکاری و درگیرشدگی مدنی می انجامد که این امر موجب کارایی و پاسخگویی بیشتر حکومت و در واقع، حکمرانی خوب خواهد شد. جوامعی که کاملاً جدا از هم هستند، اعتماد، مشارکت، شبکه کاری مثبت و همکاری دوجانبه و متقابل بین اعضاء را به میزان کمتری تجربه می کنند. این شرایط نیز به نوبه خود اثر منفی بر کیفیت زندگی اعضا خواهد داشت. در واقع، جوامع تقسیم شده در تولید وجه منفی سرمایه اجتماعی، به میزان بیشتری سرمایه گذاری نموده و این امر در کاهش انعطاف پذیری افراد و گروهها و بی میلی آنها نسبت به هویت ملی، نقش بسزایی خواهد داشت (آقا حسینی، ۱۳۹۳: ۱۶۹). سرمایه اجتماعی از مجموعه ای از هنجارها و ارزشهای موجود در سیستمهای فکری، علمی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی جامعه منتج می شود که این هنجارها و ارزشها، حاصل تأثیر نهادهای اجتماعی و اقتصادی و دارای ویژگی اعتماد متقابل، تعامل اجتماعی، احساس هویت جمعی و گروهی و... است. اعتماد اجتماعی، مشارکت سیاسی، رضایتمندی و حساسیت سیاسی، از مهمترین مراکز ثقل سرمایه اجتماعی می باشند. در ضمن اعتماد سیاسی یکی از مهمترین جنبه های تشکیل دهنده قدرت نرم است. اعتماد سیاسی؛ یعنی اعتماد به حکومت که در اثر رضایت مردم از خدمات دولتی خاص ایجاد میشود. اعتماد سیاسی مردم سبب افزایش حساسیت سیاسی آنها شده و به تبع میزان مشارکت و مشروعیت سیاسی نظام افزایش می یابد. مشارکت سیاسی که میتواند زمینه مشروعیت سیاسی دولت را به وجود بیاورد، باید به صورت داوطلبانه، آگاهانه، نهادمند،

مستمر و برای تأثیرگذاری بر انتخاب سیاستهای عمومی، اداره امور عمومی یا گزینش رهبران سیاسی در سطوح مختلف حکومتی اعم از محلی یا ملی، با استفاده از روشهای قانونی صورت پذیرد. (ماهپیشانیان، ۱۳۹۰: ۱۷-۱۶)

چارچوب نظری

کوشش های نظری محققان سرمایه اجتماعی و مطالعات تجربی پیرامون این موضوع برای تحلیل پویایی های سرمایه اجتماعی در متن شرایط اقتصادی و اجتماعی متفاوت ریشه دارند. در واقع این ملاحظات، به شرایط و ضرورت های در امر مداخله در سرمایه اجتماعی ارتباط دارند، که بر پایه بیش های نظری و مطالعات تجربی متعدد، در اثربخشی برنامه های ارتقای سرمایه اجتماعی مؤثر هستند. توجه به این ملاحظات موجب تنظیم رویه هایی در بهبود سرمایه اجتماعی می شود که همزمان بر بینش های نظری حاکم بر توسعه سرمایه اجتماعی از یک سو و شرایط محیطی و متن اجتماعی اعمال سیاست ها از سوی دیگر منطبق هستند. اولین و مهم ترین گزاره در ارتباط با سرمایه اجتماعی توجه به این موضوع است که تولید سرمایه اجتماعی یا دستیابی به میزان خاصی از آن هرگز نمی تواند به عنوان هدف سیاست گذاری انتخاب شود. سیاست های ارتقای سرمایه اجتماعی با توجه به ماهیت این پدیده، باید معطوف به فراهم کردن شرایط و لوازمی باشند که شکل گیری سرمایه اجتماعی را تسهیل می کنند. بدین منظور لازم است توصیف و تبیین دقیقی از میزان های انواع مختلف سرمایه اجتماعی در اختیار داشته باشیم. همان گونه که پیش تر بحث کردیم، سرمایه اجتماعی در تعاملات جمعی معطوف به اهداف سازنده تجلی پیدا می کند و دارای انواع درون گروهی، برون گروهی و عمودی است. نوع درون گروهی سرمایه اجتماعی بر روابط بین افراد دارای آشنایی قبلی، نوع برون گروهی بر روابط بین افراد غریبه یا یکدیگر و نوع عمودی بر روابط بین افراد واقع در سطوح مختلف سلسله مراتب و قدرت مبتنی است. به علاوه نوع و میزان انواع سرمایه اجتماعی در هر جامعه ای به واسطه عوامل مختلف محیطی تعیین یافته است. به عبارت دیگر وضعیت سرمایه اجتماعی جامعه در هر زمانی متأثر از شرایط مختلف اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی از یک سو و ارتباط نهادینه ای که بین سرمایه اجتماعی با سایر انواع سرمایه یعنی اقتصادی، فرهنگی و سیاسی از سوی دیگر وجود دارد، دچار تعیین یافتگی و پایداری است. بر اساس آنچه گفته شد اهدافی چون تسهیل ارتقای سرمایه اجتماعی، ایجاد انسجام و انطباق بین ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی، رفع نابرابری در توزیع سرمایه اجتماعی و بازتوزیع آن، کاهش تبعات منفی سرمایه اجتماعی به عنوان اهداف مدیریت سرمایه اجتماعی باید به تناسب توصیفی که از وضعیت سرمایه اجتماعی در یک جامعه به دست می آید، به عنوان اهداف و سیاست های اصلی انتخاب شوند. بنابراین اولین گام در ارتقای سرمایه اجتماعی شناسایی دقیق وضعیت جامعه از حیث برخورداری از انواع سرمایه و عوامل محیطی و سرمایه ای تعیین بخش است. توجه به ویژگی فرایندی بودن سرمایه اجتماعی نیز تبعات مفیدی برای سرمایه اجتماعی دارد. سرمایه اجتماعی پدیده ای فرایندی است. سرمایه اجتماعی بر خلاف سرمایه های فیزیکی و انسانی، از منابعی که افراد یا گروه ها در دست دارند تشکیل نمی شود بلکه فرایندی از تعاملات اجتماعی است که به نتایج سازنده ای منتهی می شود. بنابراین به جای اینکه در سطح خاصی از تحلیل (فرد، گروه، جامعه) قرار گیرد، در بین این سطوح ایجاد شده و عمل می کند. تغییرپذیری، مشروط بودن وزمینه مندی این فرایند تغییر سرمایه اجتماعی را پیچیده تر می کند. هر چند فرایندهای مؤثر و مرتبط سرمایه اجتماعی در هر زمینه ای قابل شناسایی است اما مراحل تقویت روابط اجتماعی که طی آن سرمایه اجتماعی به نتایج سودمندی برای یک گروه منتهی می شود، الزاماً برای تولید سرمایه اجتماعی برای گروه دیگری مؤثر نیست. شناخت و توصیف سرمایه اجتماعی با توجه به ویژگی فرایندی بودن آن نیز به ما کمک می کند. تعیین اینکه در مراحل مختلف تبدیل انواع سرمایه های درون گروهی، برون گروهی و عمودی،

کدام موانع از حیث ساختاری و یا هنجاری عمل می‌کنند که فرایند تولید سرمایه اجتماعی را با مشکل مواجه می‌کنند، بخشی از شناخت مورد نیاز برای ارتقای سرمایه اجتماعی است.

سرمایه اجتماعی دارای دو بخش ساختی (شبکه‌های اجتماعی) و هنجاری (اعتماد، آگاهی و هنجارهای مقوم همکاری و روابط متقابل) است. عناصر و مؤلفه‌های یادشده در تعامل با یکدیگر می‌توانند فواید مورد انتظار از سرمایه اجتماعی را تولید کنند. به عبارت دیگر هیچ‌کدام از آنها به تنهایی قادر به رقم زدن آثار مثبتی نیستند که گفته می‌شود برخوردار بودن از سرمایه اجتماعی برای یک جامعه به همراه دارد. در نتیجه یکی دیگر از شناخت‌های لازم برای بررسی میزان انطباق میزان‌های دو بخش ساختی و هنجاری سرمایه اجتماعی و عوامل موجد عدم انطباق احتمالی آنهاست. مطالعات مختلف نشان داده‌اند که مؤلفه‌های ساختی و هنجاری سرمایه اجتماعی ممکن است در مسیرهای متفاوتی تحول پیدا کنند و عدم انطباق این دو مؤلفه در بررسی‌های زیادی تأیید شده است. مثال نوعی این وضعیت‌ها را می‌توان جوامعی برشمرد که در آنها به دلایل زیادی، شبکه‌های اجتماعی شکل گرفته‌اند اما هنجارهای مشارکت و همکاری در آنها ضعیف است و یا جوامعی که هنجارهای تعامل و اعتماد به دلایل فرهنگی نیرومند هستند اما ساختارهای شبکه‌ای موجود به دلیل ویژگی‌هایی که دارند (به عنوان مثال وابستگی سازمانی و هویتی و یا شکل‌گیری از بالا) قادر نیستند به عرصه‌ای برای بروز عینی رفتارهای تعاملی متأثر از نظام هنجاری یادشده تبدیل شوند. بدین ترتیب ارتقای سرمایه اجتماعی باید ایجاد هماهنگی بین این دو بعد ساختی و هنجاری باشد.

۶- روش تحقیق و تجزیه و تحلیل داده‌ها

"پژوهش کیفی عبارت است از مجموعه فعالیت‌هایی (همچون مشاهده، مصاحبه، شرکت گسترده در فعالیت‌های پژوهشی) که هر کدام به نحوی محقق را در کسب اطلاعات دست اول درباره موضوع مورد تحقیق یاری می‌دهند. بدین ترتیب، از اطلاعات جمع‌آوری شده، توصیف‌های تحلیلی، ادراکی و طبقه‌بندی شده حاصل می‌شود. (دلور، ۱۳۸۵، ۲۵۵) روش پژوهش در این تحقیق کیفی بوده و (روش تحقیق کیفی عموماً به هر نوع تحقیقی اطلاق می‌شود که یافته‌های آن از طریق فرایندهای آماری و با مقاصد کمی سازی به دست نیامده باشد) اشترواس و کوربین^۱، ۲۰۰۸ و ۱۹۹۸) داده‌های این نوع تحقیق از طریق مشاهده، مصاحبه یا تعامل‌های شفاهی گردآوری می‌شود و متمرکز بر معانی و تفسیرهای مشارکت‌کنندگان در آن است. این نوع تحقیق، تحقیقی است که اطلاعات خود را با ارجاع به عقاید، ارزش‌ها و رفتارها در بستر اجتماعی دست‌نخورده به دست می‌آورد. از نظر پارادایمی، تحقیق کیفی اصولاً مبتنی بر پارادایم تفسیرگرایی - برساخت‌گرایی اجتماعی می‌باشد، اما در خلال چند دهه اخیر از سوی سایر پارادایم‌های غیراثباتی از جمله پارادایم‌های انتقادی، فمینیسم و پست مدرنیسم و حتی پسا اثبات‌گرایی نیز به کار گرفته شده است. مواضع پارادایمی تفسیری - برساختی، همه مراحل تحقیق کیفی از طرح مساله تا تحلیل داده‌های کیفی را جهت می‌دهد.

این پژوهش از نظر هدف توسعه‌ای و از نظر روش‌شناسی توصیفی با استفاده از روش مطالعه موردی می‌باشد و از نظر فلسفی در طبقه‌ی تحقیق پارادایم تفسیرگرایی قرار می‌گیرد که از استراتژی قیاسی و استقرایی توامان استفاده می‌کند. جهت‌گیری این پژوهش توسعه‌ای است زیرا که درصدد شناسایی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در ایران و ارائه راهکارهای لازم در این حوزه می‌باشد. از آنجایی که قبل از این، کمتر پژوهشی در این باب با روش کیفی و به شیوه کنونی، پژوهش توسعه‌ای محسوب می‌شود. در واقع زمانی که دانشی از حوزه بنیادی یا کاربردی توسعه داده می‌شود آن را پژوهش توسعه‌ای می‌نامند (دانایی فرد، ۱۳۸۶: ۳۲-۳۳). رویکرد پژوهش نیز استقرایی است زیرا که پژوهشگر به

بررسی جزئیات و طبقه‌بندی آن‌ها می‌پردازد تا ابعاد و اجزای اصلی سرمایه اجتماعی در ایران را طراحی کند. در مرحله طراحی چارچوب برای گردآوری اطلاعات از کتاب‌ها و مقالات مرتبط موضوع پژوهش استفاده شده است بدین منظور جستجوی کتابخانه‌ای و اینترنتی از پیشینه نظری مرتبط با موضوع پژوهش در حوزه سرمایه اجتماعی صورت پذیرفت. ابزار گردآوری اطلاعات، علاوه بر مصاحبه با خبرگان، کارشناسان و متخصصین سازمان و سایر خبرگان آگاه، فیش برداری از منابع کتابخانه‌ای و ترجمه مطالب مرتبط با این حوزه بوده است زیرا مصاحبه و پیمایش نگرش‌های افراد را می‌سجد و محدود به نظرات افرادی است که قابل دسترسی هستند. از این‌رو در کنار مصاحبه در این پژوهش باید از روش‌های دیگری نیز استفاده می‌شد. جامعه آماری در این پژوهش خبرگان و دست‌اندرکاران دانشگاهی متخصص در حوزه سرمایه اجتماعی و علوم سیاسی بوده است.

در این تحقیق، تعداد نمونه از ابتدا مشخص نبود. به این دلیل که زمانی جمع‌آوری اطلاعات متوقف می‌شود که اشباع نظری حاصل شود و از ابتدا نمی‌توان گفت که با چه تعداد نمونه، پژوهشگر به این اشباع خواهد رسید در نمونه‌ی پژوهش کیفی باید از آزمودنی‌هایی استفاده شود که بهترین دانش در مورد موضوع پژوهشی را دارا هستند. این امر باعث می‌شود که کارآمدی و اثربخشی اشباع نظری همراه با بهینه کردن کیفیت داده‌ها تضمین شود (دانائی فرد و مظفری، ۱۳۸۷).

بنابراین در تحقیق کیفی مورد نظر این پژوهش از روش نمونه‌گیری هدفمند برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شد. در این روش نمونه‌گیری همه‌موردی که با معیار معینی سازگاری دارند انتخاب شدند. گاهی اوقات ممکن است پژوهش‌ایجاب کند که اطلاعاتی از افراد و گروه‌های خاصی به دست آورده شود، یعنی انواع خاصی از افراد که قادر به ارائه اطلاعات مورد نظر پژوهشگر هستند، زیرا آنها تنها افرادی هستند که می‌توانند چنین اطلاعاتی ارائه دهند یا برخی از معیارهایی که پژوهشگر تدوین کرده مطابقت دارند (دانایی فرد، الوانی و آذر، ۱۳۹۰). همانگونه که گفته شد این تحقیق از نوع تحلیلی - توصیفی بوده و در جمع‌آوری داده‌های مورد نظر از روش میدانی استفاده شده است، ابزار اصلی برای گردآوری اطلاعات از طریق میدانی، مصاحبه بوده و سؤالات در قالب پنج موضوع:

- ۱- سرمایه اجتماعی چیست و چه ویژگی‌هایی دارد؟
- ۲- تفاوت سرمایه اجتماعی با سرمایه اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و انسانی چیست؟
- ۳- اهمیت سرمایه اجتماعی در مقایسه با سرمایه اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و انسانی کدام است؟
- ۴- وضعیت سرمایه اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران چگونه می‌باشد؟ (در حال افول است یا در شرایط ارتقاء)
- ۵- در صورت منفی بودن پاسخ سؤال ۵، علل تضعیف آن چیست؟ راه کارها و عوامل مقوم سرمایه اجتماعی در ایران کدام است؟

متناسب با اهداف و فرضیات تحقیق، تدوین شده و پس از مشورت با کارشناسان مجرب، به جامعه آماری (متخصصان و اساتید و صاحب‌نظران آکادمیک سیاسی و اجتماعی) ارائه و پاسخ‌های داده شده به این سؤالات مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. مصاحبه با صاحب‌نظران این امر (۱۳ تن از استادان دانشگاه، جامعه‌شناسان و متخصصان سیاسی) که عمدتاً در خصوص این مفاهیم صاحب‌قلم بوده‌اند، صورت گرفته شده است تجزیه و تحلیل داده‌ها و پاسخ سؤالات و محورهای کدگذاری شده در قالب سه بحث: الف) معنای سرمایه اجتماعی ب) وضعیت سرمایه اجتماعی، ج) زمینه‌های ایجاد این وضعیت صورت پذیرفته است.

معرفی مشارکت‌کنندگان در تحقیق و نحوه انتخاب آنها (نمونه‌گیری)

کفایت نمونه گیری در پژوهش های کیفی بر اساس اشباع و تکرارپذیری محقق انجام می گیرد (مورس، ۱۹۹۷ به نقل از دانایی فرد و مظفری، ۱۳۸۷). از این رو، نمونه گیری پژوهش حاضر در تمامی مراحل پژوهش به صورت قضاوتی و هدفمند و با توجه به ویژگی های زیر صورت گرفته است:

• مشارکت کننده، متخصص حوزه سرمایه اجتماعی و علوم سیاسی بوده است؛

• مشارکت کننده، دارای تجربیات اجرایی و پژوهشی در حوزه های مذکور بوده است.

جامعه آماری پژوهش حاضر اساتید رشته علوم سیاسی و علوم اجتماعی دانشگاههای کشور. و نمونه آماری، ۱۳ تن از این اساتید که در مقوله سرمایه اجتماعی صاحب قلم می باشند. مصاحبه بصورت حضوری و ضبط گفتگو و در برخی موارد بصورت اینترنتی و از طریق ایمیل صورت پذیرفت و با طرح سؤالاتی در ۳ بخش: اول، معنای سرمایه اجتماعی دوم، وضعیت سرمایه اجتماعی، سوم، زمینه های مقوم این وضعیت از دید مصاحبه شوندهگان مورد مذاقه قرار می گیرد. با توجه به کیفی بودن پژوهش، از روش نمونه گیری هدفمند نظری برای انتخاب افراد مورد مصاحبه و تعیین تعداد آنها استفاده می شود.

(جدول ۱ معرفی نمونه آماری) حجم نمونه در مطالعات کیفی و مطالعات موردی به سطح اشباع نظری سوال های تحقیق بستگی دارد. اشباع نظری زمانی اتفاق می افتد که محقق به این نظر برسد که در یک مرحله از کار شباهت مفاهیم به دست آمده زیاد شده و مفاهیم جدیدی به دست نمی آید (گلاسر و اشتراوس^۱، ۱۹۶۷ : ۱۷).

در تحقیق حاضر از روش کیفی تحلیل تم و روش QFD برای تجزیه و تحلیل داده های پژوهش استفاده شده است. استفاده از شیوهی تحلیل تماتیک برای تحلیل و تفسیر داده ها از متعارف ترین و پرکاربردترین روش های تحلیل داده های کیفی است (محمدپور، ۱۳۸۸). تحلیل تماتیک عبارت از تحلیل مبتنی بر استقرای تحلیلی که طی آن محقق از طریق طبقه بندی داده ها و الگویابی درون داده ای و برون داده ای به یک سنخ شناسی تحلیلی دست می یابد. به عبارت دیگر، تحلیل تماتیک عبارت است از عمل کدگذاری و تحلیل داده ها با این هدف که داده ها چه می گویند. این نوع تحلیل به دنبال الگویابی در داده هاست. زمانی که الگویی از داده ها به دست آمد، باید حمایت موضوعی از آن صورت گیرد. به عبارتی، تم ها از داده ها نشأت می گیرند (توماس و هاردن^۲، ۲۰۰۸). استفاده از مطالعات کیفی به ویژه روش تحلیل تم زمانی

ضرورت پیدا می کند که اطلاعات اندکی در مورد پدیده مورد مطالعه وجود داشته باشد و یا این که در مطالعات و تحقیقات انجام شده در ارتباط با موضوع مورد نظر، فقدان یک چارچوب نظری که به صورتی جامع به تبیین موضوع بپردازد، مشهود باشد. علی رغم مطالعات و تحقیقاتی که در حوزه سرمایه اجتماعی انجام گرفته است، نبود یک چارچوب نظری جامع ضرورت استفاده از این شیوه تحلیل را مطرح می کند. از طرف دیگر از روش QFD نیز برای تجزیه و تحلیل و اولویت بندی چالش ها استفاده می شود. از تحلیل همبستگی به روش کمی و کیفی و در جمع آوری اطلاعات به روش کتابخانه ای و تمرکز بر مصاحبه با صاحب نظران (استادان دانشگاه، جامعه شناسان و متخصصان سیاسی) استفاده شده است.

جدول ۱- مشخصات نمونه آماری در این پژوهش

جدول ۲- روش گردآوری، ابزار گردآوری و شیوه تحلیل اطلاعات

ردیف	تخصص	موقعیت شغلی و آکادمیک
۱	دکتری جامعه شناسی سیاسی	استاد دانشگاه امام صادق
۲	دکتری علوم اجتماعی	استادیار دانشگاه امام حسین
۳	دکتری علوم سیاسی	استادیار دانشگاه علامه طباطبایی
۴	دکتری علوم سیاسی	دانشیار دانشگاه شهید بهشتی
۵	دکتری علوم سیاسی	استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه مفید
۶	دکتری علوم سیاسی	استادیار دانشگاه امام صادق
۷	دکتری علوم سیاسی	استادیار دانشگاه مازندران
۸	دکتری علوم اقتصادی	استادیار دانشگاه امام صادق
۹	دکتری روابط بین الملل	مرکز تحقیقات مجمع تشخیص مصلحت نظام
۱۰	دکتری علوم سیاسی	عضو هیأت علمی دانشگاه بوشهر
۱۱	دکتری علوم سیاسی و حوزوی	عضو هیأت علمی دانشگاه پیام نور
۱۲	دکتری علوم سیاسی	استادیار دانشگاه بین المللی امام خمینی
۱۳	دکتری جامعه شناسی	دانشیار دانشگاه تبریز

سوال	منبع داده	ابزار گردآوری اطلاعات	شیوه تحلیل
وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران چگونه است؟	منابع و متون و خبرگان در حوزه سرمایه اجتماعی	منابع کتابخانه ای و مصاحبه های عمیق و نیمه ساختار یافته	توصیف تمها QFD
زمینه های مقوم سرمایه اجتماعی در ایران در چه مواردی است؟	منابع و متون و خبرگان در حوزه سرمایه	منابع کتابخانه ای و مصاحبه های عمیق و نیمه ساختار یافته	توصیف تمها QFD

با توجه به کلیه مطالب گفته شده روش گردآوری، ابزار گردآوری و شیوه تحلیل اطلاعات به شرح جدول شماره ۳ خلاصه شده است:

جدول ۳- واحدهای معنایی، مقولات اصلی و هسته های مرکزی

کدگذاری گزینشی (هسته مرکزی)	کدگذاری محوری (مقولات اصلی)	کدگذاری باز (مقولات اصلی)
سرمایه اجتماعی	اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی	اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی، احساس وفاداری به کشور، عقلانیت، مسئولیت پذیری، مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی بین فردی، اعتماد اجتماعی بین نهادی، اعتماد اجتماعی نهادی، همدمی، شبکه روابط انسانی، اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، تعاملات، اعتماد اجتماعی، مشارکت سیاسی، رضایتمندی و حساسیت سیاسی.
افول سرمایه اجتماعی	ضعف سرمایه اجتماعی	وضعیت نامطلوب سرمایه اجتماعی، وضعیت نامساعد سرمایه اجتماعی، افول سرمایه اجتماعی، افول اعتماد اجتماعی.
ناکارآمدی و فساد ساختاری	بی اعتمادی اجتماعی، فساد ساختاری، بی توجهی به نهادهای مدنی	زمینه های نامساعد رشد سرمایه اجتماعی، بی اعتمادی به نظام اقتصادی- اجتماعی، بی اعتمادی به تعاملات خانوادگی، بی توجهی به احزاب، بی- توجهی به سازمان های مردم نهاد، فساد در نظام سیاسی، ناکارآمدی نهادهای دولتی، بی اعتمادی اجتماعی، بی اعتمادی نسبت به نهاد سیاسی، فساد اداری و نهادی، فساد ساختاری و سیستمی.
نبود شایسته سалاری	فساد و ناکارآمدی ساختاری، عدم توسعه فرهنگی، مشارکت بین المللی ناکارآمد، بی اعتمادی نهادی، امنیتی شدن جامعه، بی توجهی به نهادهای مدنی، مدیریت فرهنگی ناکارآمد، بی توجهی به امر پژوهش	فساد اداری، ناکارآمدی نظام اقتصادی، ناتوانی نظام اقتصادی در پاسخگویی به نیازهای جامعه مانند بیکاری، ناکارآمدی نهادهای فرهنگی، ضعف در کنترل مواد مخدر، ضعف در کنترل تروریسم، ناکارآمدی سیاست های حمایت از تولید داخلی، سوء مدیریت در تناسب واردات و صادرات، فقر و بی عدالتی در جامعه، بی توجهی به تکثر فکری و فرهنگی، ناتوانی رسانه ها در آگاهی بخشی، وضعیت نامطلوب مشارکت سیاسی، فضای بسته اجتماعی، عدم برنامه ریزی اجتماعی، نبود جامع نگری، جامعه پذیری نارسا، ضعف فرهنگ سازی، ضعف توسعه فرهنگی، سیاست گذاری نارسا در امور داخلی، سیاست زدگی فرهنگی، امنیتی شدن فرهنگ، نگاه امنیتی به خرده فرهنگ ها و اقلیت ها، سوء مدیریت فرهنگی، فرهنگ سازی از طریق دولت، بی توجهی به ظرفیت نهادهای مدنی در فرهنگ سازی، موازی کاری فرهنگی، شعارزدگی، عدم تناسب میان سیاست های اعلامی و اعمالی، کمی نگری نهادهای دولتی به نگرش کیفی به توسعه، نگرش لیبرالی در معرفت شناسی، انفعال در برابر نفوذ فرهنگی، استحاله هویت ملی، توسعه فرهنگی نامتوازن، آسیب های اجتماعی، فقدان برنامه ریزی در نظام آموزشی کشور در جهت اسلامی شدن محیط دانشگاهها و آموزش و پرورش، عدم نظارت اجتماعی بر

		<p>فعالیت‌های نهادی، ناتوانی در بکارگیری ظرفیت‌های موجود، فهم نادرست از فرهنگ، فقدان سیستم مناسب ارزیابی و کنترل کیفی عملکردهای فرهنگی در داخل کشور، وجود شکاف بین مدیریت‌های فرهنگی و مراکز تحقیقاتی، بی‌توجهی به امر مطالعه و پژوهش در امور و فعالیت‌های فرهنگی، روزمرگی.</p>
--	--	---

از نتایج تحلیل مصاحبه‌های صورت گرفته می‌توان اذعان داشت که:

- سه ویژگی اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، از عناصر اصلی سرمایه اجتماعی محسوب می‌گردند.
- وضعیت نامطلوب و نامساعد سرمایه اجتماعی، کاهش و افول اعتماد اجتماعی به دلایل: بی‌اعتمادی اجتماعی، فسادساختاری، بی‌توجهی به نهادهای مدنی در ایران قابل مشاهده است.

۷- بحث و نتیجه‌گیری

نظام جمهوری اسلامی ایران برای افزایش مشروعیت سیاسی خود برای مقابله با تهدیدات نرم نظام جهانی و حفظ انسجام اجتماعی و غلبه بر مشکلات داخلی نیازمند تقویت و افزایش سرمایه اجتماعی بخصوص سرمایه اجتماعی برون‌گروهی است. با اینحال نتایج تحقیقات مختلف و در این پژوهش (مصاحبه با خبرگان) نشان می‌دهد که توجه و تمرکز بر سرمایه اجتماعی در ایران به دلایل مختلف مغفول مانده است. به عبارت دقیقتر جمهوری اسلامی می‌توانست با تکیه بر عقلانیت آگاهانه به تولید و بازتولید سرمایه اجتماعی بپردازد آنچه انجام شده عمدتاً استفاده از ذخیره فرهنگی مذهبی است و نه تولید و بازسازی توأم با عقلانیت استراتژیک. به هر حال آنچه حادث شد زوال سرمایه اجتماعی و به تبع آن ضعف قدرت نرم (قدرت اقتناع سازی در درون کشور) بوده است. ریشه‌های این امر را می‌توان در افزایش فساد و ناکارایی و بحران‌های مختلف در سطح جامعه و دولت جستجو کرد. بنابراین باید راه حل‌های اساسی جهت بهره‌گیری از سرمایه اجتماعی (یا تقویت آن) بکار گرفته شود. نتایج این پژوهش با تحقیق حیدری (۱۳۸۹) همخوانی دارد که نشان دادن فقدان و ضعف سرمایه اجتماعی باعث ضعف ارتباط و بحران‌های پنج‌گانه هویت، مشروعیت، مشارکت، نفوذ و توزیع میگردد که این امر به نوبه خود امنیت ملی را به مخاطره می‌اندازد. در پژوهش دینی ترکمانی (۱۳۸۵) از نحوه تعامل بین عوامل سه‌گانه، به تبیین سرمایه اجتماعی پرداخته شده که نتایجش هسمو با این پژوهش می‌باشد.

علاوه بر این، در پژوهش دومینیچینی ۲۰۰۷ عوامل اقتصاد به عنوان محوردر نظر گرفته شده اند، اولکن (۲۰۰۹) به نقش رسانه‌های جمعی توجه کرده است؛ کلارک (۲۰۱۵) تغییرات نسبی را عامل کاهش سرمایه اجتماعی معرفی کرده است. همچنین یافته‌های این پژوهش با تحقیق موسوی (۱۳۸۹) که معتقد است سرمایه اجتماعی همانند سرمایه اقتصادی، یا سرمایه انسانی ماهیتی زاینده و پویا داشته و می‌تواند ایجاد ارزش، قدرت و اقتدار نماید، مطابقت دارد. همچنین یافته‌های این پژوهش با تحقیق قربانی شیخ (۱۳۹۰) مطابقت دارد. قربانی شیخ در پژوهش خود نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی نقش بسیار مهمی در زمینه امور حکومت داری، تقویت مشروعیت سیاسی، ارتقای ظرفیت سیاسی و افزایش قدرت نرم ایفا می‌کند. در ضمن مشروعیت سیاسی، یکپارچگی و توان سیاست‌سازی از ارکان اصلی قدرت نرم در بُعد داخلی و خارجی کشور محسوب میشود که این خود ریشه در سرمایه اجتماعی دارد و سرمایه اجتماعی قادر خواهد بود نقشی تسهیل‌کننده با اتلاف هزینه‌های بسیار ناچیز در عرصه قدرت نرم که شامل مشارکت سیاسی و مشروعیت سیاسی،

انسجام اجتماعی، ریاضت‌پذیری، عرق‌ملی، کاهش انحرافات، روحیه ملی و عزم عمومی است، جهت حل مشکلات نظام سیاسی ایفای نقش کند.

منابع:

- ۴۴۲
- ۷، شماره ۳، صص ۱۵۵-۱۸۱
- آفاحسینی علیرضا، محمدیفر، نجات ونجفی، داوود (۱۳۹۳)، " بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و مشروعیت نظام سیاسی" (مطالعه موردی: دانشگاه اصفهان) فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)، دوره ۷، شماره ۳، صص ۱۵۵-۱۸۱
- اختر محققى، مهدى، (۱۳۵۸)؛ سرمایه اجتماعی، نشر اختر محققى، تهران.
- ابوالحسنی، سید رحیم (۱۳۹۲)، "کارکردهای سیاسی سرمایه اجتماعی" (سرمایه اجتماعی و سیاست) فصلنامه علمی پژوهشی سیاست جهانی، دانشگاه گیلان، دوره دوم شماره چهارم، صص ۶۹-۸۷
- ابوالحسن تنهایی، حسین، حضرتی صومعه، زهرا (۱۳۹۱)، "بررسی نظری پژوهشهای سرمایه اجتماعی در جامعه ایران" فصلنامه علوم رفتاری، شماره ۱۳، صص ۳۰-۵۲
- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳)، توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران، تهران: نشر نی.
- استونر، جیمز؛ فریمن، ادوارد (۱۳۸۳)، مدیریت: رهبری و کنترل"، ترجمه: محمد اعرابی و علی پارسائیان، تهران: موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی.
- الوانی، سید مهدی، دانائی فرد، حسن، آذر، عادل (۱۳۹۰)، روش شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکرد جامع، انتشارات اشراق، تهران
- الوانی، مهدی (۱۳۸۷)، "نقش مدیریت در ایجاد و توسعه سرمایه اجتماعی"، ماهنامه تدبیر، شماره ۱۰۰، صص ۲۹-۳۲.
- الوانی، مهدی؛ شیروانی، علیرضا (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی (مفاهیم، نظریه ها و کاربردها)، تهران: انتشارات مانی.
- امیر کافى، مهدى (۱۳۸۰)، "اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن"، فصلنامه نمایه پژوهش، سال پنجم، شماره ۱۸
- بوردیو، پیر (۱۳۸۵)، علم علم و تأمل پذیری، ترجمه: یحیی امامی، تهران: مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور.
- پاتنام، رابرت (۱۳۸۴)، جامعه برخوردار، سرمایه اجتماعی و زندگی عمومی، ترجمه: افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
- پیران، پرویز. موسوی، میرطاهر. شیانی، ملیحه (۱۳۸۵)، "کارپایه مفهومی و مفهوم سازی سرمایه اجتماعی" (با تأکید بر شرایط ایران)، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۳، صص ۹-۴۴
- پیرانوند، علی (۱۳۸۶)، «آسیب شناسی مشارکت اجتماعی جوامع شهری ایران». www.aftab.ir
- تاجبخش، کیان (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی - اعتماد و دموکراسی و توسعه، تهران: نشر شیراز.

- جهان بین، فرزاد و امامی، اعظم (۱۳۹۳)، «سرمایه اجتماعی حلقه ارتبای قدرت نرم، امنیت نرم و تهدید نرم»، دو فصلنامه مطالعات قدرت نرم، سال چهارم، شماره دهم، صص ۴۹-۷۳.
- چلبی، مسعود (۱۳۸۰)؛ تحلیل اجتماعی در فضای کنش، نشر نی، تهران.
- حسینی، سیدامیرحسین، علمی، زهرا و محمود شارع پور (۱۳۸۴) «رتبه بندی سرمایه اجتماعی در مراکز استانهای کشور»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۶، صص ۵۹-۸۴.
- دانائی فرد، حسن، مظفری، زینب (۱۳۸۷)، «ارتقاء روایی و پایایی در پژوهشهای کیفی مدیریتی: تأملی بر استراتژیهای ممیزی پژوهشی»، پژوهشهای مدیریت، سال اول، شماره اول، صص ۱۳۱-۱۶۲.
- دانایی فرد، حسن؛ (۱۳۸۶)، «هم سازی شیوه های کمی کیفی در پژوهش های سازمانی: تأملی بر استراتژی پژوهش ترکیبی». مجله: روش شناسی علوم انسانی، شماره ۵۳ صص ۳۵ - ۶۴
- رنایی، محسن، مویدفر، رزیتا (۱۳۹۴)، «چرخه های افول اخلاق و اقتصاد: سرمایه اجتماعی و توسعه در ایران، تهران، انتشارات طرح نقد.
- رنایی، محسن (۱۳۸۸)، «نقش منابع هویت و معرفت در تشکیل سرمایه اجتماعی»، فصلنامه علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی، سال دهم، شماره ۳۸، صص ۱۰۵-۱۴۰
- ساروخانی، محمدباقر و امانی کلاریجانی، امرالله (۱۳۹۱)، «سرمایه اجتماعی در شبکه های اجتماعی»، نشریه مدیریت فرهنگی، پائیز، شماره ۱۷، صص ۵۵-۷۰
- سعیدی، عباس (۱۳۷۹)، «رهنمودهایی برای تحلیل اجتماعی برنامه های اجرایی در کشورهای در حال توسعه» نشریه مسکن و محیط روستا، تابستان، شماره ۹۰
- شریفیان ثانی، مریم (۱۳۸۸)، «سرمایه اجتماعی: مفاهیم اصلی و چارچوب نظری»، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، شماره ۲، صص ۵-۱۸
- عباس زاده، هادی و کامران کرمی (۱۳۹۰)، «سرمایه اجتماعی و امنیت ملی پایدار»، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال چهاردهم، شماره اول، صص ۳۱-۵۸
- غفاری، غلامرضا؛ اونق، نازمحمد (۱۳۸۵)، «سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی»، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره ۱، شماره ۱، صص ۱۵۹-۱۹۹
- غفاری، غلامرضا (۱۳۹۴)، «سنجش سرمایه اجتماعی کشور»، گزارش کشوری، طرح پژوهشی ملی، وزارت ارشاد و وزارت کشور.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۵)، **پایان نظم**، ترجمه: غلامعباس توسلی، تهران: حکایت قلم نوین، چاپ دوم.
- فیلد، جان (۱۳۸۶)، **سرمایه اجتماعی**، ترجمه: غلامرضا غفاری، تهران: انتشارات کویر.
- قربانی شیخ، ارسلان و کرمی، کامران (۱۳۹۰)، «قابلیت های سرمایه اجتماعی در شکل دهی به قدرت نرم»، فصلنامه رهیافتهای سیاسی و بین المللی، دوره دوم، شماره ۵، صص ۸۵-۱۰۶
- قزلباش، سمیه، کلانتری، محسن و قهاری، حسین (۱۳۹۲)، «مطالعه وضعیت سرمایه اجتماعی در استان زنجان»، فصلنامه علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی، سال سیزدهم، شماره ۵۱، صص ۲۴۵-۲۸۸

- قوام، عبدالعلی (۱۳۸۰)، **سیاستهای مقایسه ای**، تهران، انتشارات سمت.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷)، **بنیادهای نظریه اجتماعی**، ترجمه: منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- لطفی، صدیقه، رحیم بردی، مراد نژاد، آنا، واحدی، حیدر (۱۳۹۲)، "ارزیابی و سنجش مؤلفه های سرمایه اجتماعی و تأثیر آن در امنیت اجتماعی شهر مطالعه موردی: شهر بابلسر"، فصلنامه جغرافیا برنامه ریزی منطقه ای، سال سوم، شماره چهارم، صص ۱۳۱-۱۵۹
- ماهپیشانیان، مهسا (۱۳۹۰)، "بسترهای فرهنگی و اجتماعی در جنگ نرم"، نشریه مطالعات راهبردی بسیج، شماره ۵۰ صص ۷-۵۰
- مؤیدفر، روزیتا (۱۳۸۵)، "بررسی تحولات سرمایه اجتماعی و پیامدهای اقتصادی آن در ایران"، پایان نامه دکتری اقتصاد. اصفهان: دانشگاه اصفهان: دانشکده علوم اداری و اقتصاد
- مؤیدفر، سعید، جهانگیری، پرویز (۱۳۸۸)، "اعتماد اجتماعی تعمیم یافته و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن مطالعه موردی شهر ارومیه". دانشنامه علوم اجتماعی دوره ۱، شماره ۱،
- مهرعلیزاده، یدالله، صالحی، ابراهیم (۱۳۸۴)، "تغییرات بازار کار، توسعه، آموزش عالی و سرمایه اجتماعی"، مجموعه مقالات همایش آموزش عالی و توسعه پایدار.
- واحدی، حیدر، عباسی کسبی، دنیا، پورموسوی، سیدموسی (۱۳۹۳) "تحلیل و ارزیابی مؤلفه های سرمایه اجتماعی و تأثیر آن در امنیت اجتماعی شهر. مطالعه موردی منطقه ۲۱ شهر تهران"، مجله آمایش جغرافیایی فضا فصلنامه علمی - پژوهشی دانشگاه گلستان سال سوم/ شماره مسلسل دهم، صص ۱۴۰-۱۵۸
- نصری، قدیر (۱۳۸۴)، "جامعه شناسی امنیت ملی، مطالعه موردی جمهوری اسلامی ایران" فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات راهبردی، دوره هشتم، شماره ۲۸، صص ۳۱۱-۳۳۵
- نقیب زاده، احمد (۱۳۷۲)، "نقد و نظری بر دموکراسیهای غربی"، ماهنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۷۵ و ۷۶. صص ۱۸-۲۲
- نوغانی، محسن، اصغرپور ماسوله، احمدرضا (۱۳۸۷)، "بررسی تطبیقی رویکردها و شاخصهای مورد استفاده در سنجش سرمایه اجتماعی" فرایند مدیریت و توسعه/ شماره ۶۹-۶۸ صص ۲۸-۴۲
- ناظم زاده، سیدعلی (۱۳۸۷)، "سرمایه اجتماعی بررسی نمونه قم"، برگرفته از <http://www.sharemation.com>
- وزیري راد، وحید (۱۳۸۷)، "بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و توسعه ظرفیت یادگیری سازمانی (بررسی موردی در سازمان جهاد کشاورزی استان قم)، پایان نامه کارشناسی ارشد، پردیس قم دانشگاه تهران.
- یزدانی، فرشید (۱۳۸۲)، "سرمایه گذاری در سازمان تامین اجتماعی"، فصلنامه تامین اجتماعی، سال پنجم، شماره ۴ صص ۳۱-۵۴

-Bourdieu P. (1986). "The forms of capital". In: Richardson J.G. handbook of theory and research for the sociology of education. New York: Greenwood press, pp: 241-258.

- Coleman J.S.(1998).” *Social capital in the creation of human*. -Cambridge University Press
- Field, John (2004),” *Social Capital, Routledge Taylor Francis Group*”, London and new York.
- Finch, J. and Mason, J. (1993)” *Negotiating Family Responsibilities*”, Tavistock Routledge, London
- Fukuyama, F. (1999), “*Social Capital and Civil Society*”, The Institute of Public Policy ,George Mason University, pp: 313-323.
- Jager, Mads. Meier. Holm, Anders.(2007).” *Does parent’s economic, cultural, and social capital explain the social class effect on education attainment in the Scandinavian mobility regime?*” *Social Science Research*. No: 36, pp:719-744.
- Krishna, Anirudh & Elizabeth Shrader. (1999),” *Cross- cultural Measure of social capita*”l: a Tool and Result from India and panama,Washington, DC, world Bank social capital Initiative paper, No.21, October.
- Lind storm, M.(2007).” *The impact of changes in different aspects of social capital and material conditions on self-rated health over time*”, *Journal homepage, social science & medicine* 70, pp 700-710.
- Mason, Peter et al (2010).” *Exploratory Study in Tourism: Designing an Initial, Qualitative Phase of Sequenced, Mixed Methods Research*”. *International Journal of Tourism Research*, Vol 12, 432-448.
- Pawar, M. (2006). “*SocialCapital*”. *The Social Science Journal*, 43, 211-226.
- Putnam, R. D. (1995).” *Bowling alone*”. *america’s Declining social capital*. *Journal of democracy* 6: pp: 65-78
- Putnam.R(1995) “*Making Democracy Work : Civic Traditions in Modern Italy* “. *Prinston Univercity Press*.